

271.3-058.6(497.6
Široki Brijeg)"1945"(091)
322(497.1)"1945"

POKOLJ ŠIROKOBRIJEŠKIH FRANJEVACA U KONTEKSTU USPOSTAVE JUGOSLAVENSKE KOMUNISTIČKE VLASTI

Tomislav JONJIĆ
Zagreb
Republika Hrvatska

Na temelju literature, objavljenoga gradiva i nekih neobjavljenih izvora autor obrađuje pokolj koji su nad trideset širokobrijeških franjevacu u veljači 1945. godine počinili jugoslavenski partizani. Okolnosti samoga zločina, koji se u doba komunističke Jugoslavije uglavnom prešućivao ili su režimski prikazi počivali na očevidnom krivotvorenju činjenica, nakon sloma komunizma uglavnom su utvrđene. No još uvijek se često previđa da je taj zločin imao ne samo ideološku (komunističku), nego i nacionalnu (protuhrvatsku) dimenziju.

Ključne riječi: Široki Brijeg, Hercegovina, Nezavisna Država Hrvatska, Jugoslavija, komunistička ideologija, partizanski zločini.

Uvod

Pokolj širokobrijeških franjevacu koji se zbio u veljači 1945. godine događaj je koji je duboko i trajno obilježio život hrvatskih katolika u Hercegovini, ali i šire. Sâm po sebi on zapravo nije predstavljao ispad ili

zastranjenje, nego je – kako to pokazuju podaci o progonu i smaknućima katoličkih svećenika i redovnika tijekom Drugoga svjetskog rata – bio uglavnom logičan, sastavni dio ideoloških i vojnopolitičkih mjera jugoslavenskih partizana odnosno Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), kojoj se na čelu nalazila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ).¹ O tome jasno govori koliko činjenica da su već prvoga dana srpsko-komunističke pobune na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, 27. srpnja 1941., ubijena dva katolička svećenika, oba iz Banjalučke biskupije, Waldemar Maximilian Nestor, župnik u Bosanskome Petrovcu, te Juraj Gospodnetić, župnik u Grahovu,² toliko i opseg tih mjera i dimenzije zločina: hrvatski su katolički svećenici i redovnici stradali razmjerno u većemu broju nego svećenici i redovnici bilo kojega drugog naroda koji je pao pod komunističku vlast, a veliku većinu – njih više od osamdeset posto – poubijali su upravo jugoslavenski partizani.³

¹ Službeni naziv Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i Partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ) zamijenjen je 1. ožujka 1945. nazivom Jugoslovenska/Jugoslavenska armija.

² Tomo VUKŠIĆ, “Stradanje crkvenih osoba iz BiH za II. svjetskog rata i u poraću”, *Glas Koncila*, 46/2005., podlistak, (1) br. 28 (1620) i (2) br. 29 (1621), Zagreb, 10. i 17. srpnja 2005.

³ U tome su jugoslavenski partizani, dakle, uvelike nadmašili zločine četnika, koji su se smatrali sastavnim dijelom rojalističke Jugoslovenske vojske u otadžbini. Ne potpun popis katoličkih svećenika, redovnika i redovnica koje su poubijali četnici i partizani već je 1943. donio Krunoslav DRAGANOVIĆ, “Hrvatske biskupije. Sadašnjost kroz prizmu prošlosti”, *Croatia sacra: Arhiv za crkvenu poviest Hrvata. Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske*, god. 11.-12., br. 20-21, Zagreb 1943., 101.-102., 119., 123.-124. Središnji hrvatski dnevnik u ratno doba, zagrebački *Hrvatski narod*, u broju od 7. ožujka 1945. objavio je kako su četnici i partizani smaknuli više od 150 katoličkih svećenika. Taj je podatak prenio *Katolički list* u broju od 15. ožujka 1945. godine. Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. posebno upozorava na dotad nezapamćene progone katoličkih svećenika: 243 su ubijena, 169 ih je u zatvorima i logorima, a 89 ih je nestalih. Tomu treba pribrojiti 19 ubijenih klerika, 3 ubijena redovnika i četiri časne sestre. Iako se od 1945. u crkvenim dokumentima i u djelima objavljivanima u emigraciji spominju različiti podaci, popis pobijenih svećenika, redovnika i redovnica koji se može smatrati uglavnom točnim sačinjen je tek pola stoljeća nakon rata. Za različite podatke o broju ubijenih usp. Theodore BENKOVIC, *The Tragedy of a Nation. An American's Eye-Witness Report*, s. l., 1946., 1.; Ćiril PETEŠIĆ, *Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941–1945*, Zagreb 1982.; Vinko NIKOLIĆ, *Bleiburg: Uzroci i posljedice*, München – Barcelona 1988., 51.-64.; Lucijan KORDIĆ, *Mučeništvo crkve u Hrvatskoj*, Chicago 1988.; Ante BELJO, *YU-genocid: Bleiburg*,

Tako je i u jednoj relativno maloj redovničkoj zajednici kakva je tada bila Hercegovačka franjevačka provincija – koja je 1944. imala ukupno 231 redovnika – u Drugome svjetskom ratu i neposrednom poraću ubijeno 66 njezinih pripadnika. Jedan je ubijen u svibnju 1942., jedan krajem 1944., a svi ostali od siječnja do srpnja 1945. godine. Među ubijenima je bilo dvadeset gimnazijskih profesora, a devetorica su imala doktorate svojih struka. No, ono po čemu je pokolj u Širokome Brijegu bio izniman jesu njegovi razmjeri. Franjevački je samostan na Širokome Brijegu platio, naime, najveći danak: jugoslavenski su partizani 7. veljače 1945. pobili svih dvanaest franjevaca koje su u habitu zatekli u samostanu. Tih je dana ubijeno još osamnaest članova širokobriješkoga franjevačkog bratstva, a među pobijenima je bilo i dvanaest profesora nadaleko poznate gimnazije.⁴ U tijeku rata i neposredno nakon njega dijecezanski je kler izgubio četrnaest svojih pripadnika, a stradao je i prognjen i veći broj biskupijskih svećenika i bogoslova te časnih sestara.⁵

Iako je ta tragična bilanca poznata od 1945., trebalo je proći nekoliko desetljeća kako bi se doznale pojedinosti o širokobriješkome zločinu.

Križni put, Udba, II. izd., Zagreb – Toronto 1990.; Ivan MUŽIĆ, *Pavelić i Stepinac*, Split 1991., 327.; Anto BAKOVIĆ, *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici – žrtve rata i poraća 1941.–1945.*, Zagreb 1994.; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb 2008.; Stjepan KOŽUL, *Martirologij crkve zagrebačke. Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, II. izd., Zagreb 1998.; Marijan KARAULA, *Žrtve i mučenici. Stradanja bosanskih franjevaca u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1999.; Anto ORLOVAC, *Banjolučki martirologij. Svećenici Banjolučke biskupije – žrtve ratova dvadesetog stoljeća*, Banja Luka – Zagreb 1999.; T. VUKŠIĆ, “Stradanje crkvenih osoba iz BiH za II. svjetskog rata i u poraću”; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006., 100.-102. i dr.

⁴ Andrija NIKIĆ, *Mučenici Hercegovačke franjevačke provincije 1941.–1945.*, Mostar 1995., 9.-10. i d. Kratke životopise pobijenih hercegovačkih franjevaca vidi u *Mučenici Hercegovačke franjevačke provincije 1941.–1945.*, prir. Žarko Ilić, Ružica Grbavac, Mostar 1995.; Bruno RASPUDIĆ, “Grad na gori u plamenu (Prilog o posljednjim trenucima širokobrijeških franjevaca)”, *Kršni zavičaj*, br. 31, Humac 1998., 122.-134. (132.-134.); Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara. Ekshumacija u Zagvozdu i identifikacija*, Mostar 2007., 11.-69., 125.-126.

⁵ O ubijenim biskupijskim svećenicima usp. Ratko PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*, Mostar 2000.; T. VUKŠIĆ, “Stradanje crkvenih osoba iz BiH za II. svjetskog rata i u poraću”; usp. Ivica LUČIĆ, “Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945.–1990.”, *National Security and the Future*, Zagreb, 9/2008., br. 3, 41.-71.

Tako je ustanovljeno da je hicem u zatiljak u samome samostanu ubijeno dvanaest franjevacu (nakon čega su njihova tijela polivena benzinom i bačena u obližnje podzemno sklonište), dok su ostali, koji su tijekom borbi 6. i 7. veljače bili sklonjeni na drugim mjestima, uhićeni, odvedeni i ubijeni u obližnjim hercegovačkim mjestima, ali i na području Dalmacije, u Vrgoračkoj i Imotskoj krajini.⁶ Posmrtni ostaci žrtava ubijenih u samostanu ekshumirani su 1971. U odnosu na ostale kojima se uspjelo utvrditi grob, ekshumacija i identifikacija poduzimaju se nakon sloma komunizma i raspada Jugoslavije.⁷ Uz ta smaknuća partizani su uništili i oštetili samostansko blago, rastjerali učenike, a knjižnice i arhivi spaljeni su 1947. godine. Franjevačkoj je gimnaziji onemogućen rad za čitavo vrijeme trajanja komunističke Jugoslavije.⁸

1. Ideološki korijeni komunističkoga nasilja protiv Katoličke crkve

Kršćanski, napose katolički, svjetonazor u dubokoj je suprotnosti s komunističkom ideologijom. Katolički su pisci znatno prije pojave “klasika marksizma” (Karla Marxa i Friedricha Engelsa) raspravljali o brojnim filozofsko-sociološkim i ekonomskim temama koje se nalaze u samoj srži kasnijega marksističkog nauka.⁹ Crkva je također vrlo rano reagirala na različite kolektivističke inačice predmarksističke komunističke ideologije. Iako je u XIX. st. svoga glavnog protivnika gledala u liberalizmu, ona je i sve komunističke koncepcije ocjenjivala izričito negativno. Slijedom toga je i marksistički komunizam rano doživio crkvenu osudu. Drugačije nije ni moglo biti, budući da je taj nauk, nazivajući se “znanstvenim pogledom na svijet” i predstavljajući podlogu novog oblika komunističke ideologije, kao jedan od svojih važnih ciljeva proglasio nužnost borbe protiv religije i Crkve: u tom je

⁶ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, 71. i d.

⁷ *Isto*, passim. Brojne vrijedne podatke i dokumente o tome redovito donosi *Stopama pobijenih. Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva “Fra Leo Petrović i 65 subrača”*, koje izlazi na Humcu, a uređuje ga vicepostulator fra Miljenko Stojić.

⁸ A. MARIĆ, “Ubijena braća fratri širokobriješke samostanske zajednice”, *Stopama pobijenih*, 2/2009., br. 3, Humac, srpanj-prosinac 2009., 37.-40.

⁹ Katolički pisci prvi koriste pojmove kao što su klasna borba, višak vrijednosti, dehumanizacija radnika, svestlast novca i sl., pa čak i nazive “proleter” i “komunizam”. Usp. Tomo VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom. Misao i praksa u djelu Karla Marxa*, Zagreb 1981., 83., 90.-91., 95., 101., 116.-117., 190.

misaonom sustavu Marxov *Kapital* smatran nadomjeskom Evandjelja, a Kongres I. internacionale zamjenom za Sveto pismo.¹⁰

Zbog toga je papa Pio IX. enciklikom *Qui pluribus* od 9. studenoga 1864. odbacio i komunizam, ne samo zbog ateističkog učenja sadržanog u njemu, nego i zbog drugih njegovih sastavnica koje ugrožavaju osnovna ljudska prava: među osamdeset učenja koja s katoličkog stanovišta predstavljaju zablude, papa je socijalizam i komunizam svrstao u “skrajnje pogubne zablude”.¹¹ Time nisu završile načelne katoličke osude komunizma: papa Lav XIII. je u enciklikama *Quod apostolici muneris* (28. prosinca 1878.) i *Rerum novarum* (15. svibnja 1891.) upozorio na opasnosti egalitarističkoga pojma jednakosti, koji briše sve prirodne razlike među ljudima. Sveta Stolica smatra da takav nauk može dovesti do teških društvenih poremećaja u kojima će prevladati samovolja i nasilno sveltvašće. Istodobno papa, osobito u potonjoj enciklici, izlaže smjernice za pravično rješenje radničkoga pitanja, čime je ona postala kamenom-temeljcem suvremenoga katoličkog društvenog nauka.¹²

Pobjeda boljševičke revolucije u Rusiji 1917. i proplamsaji sličnih pojava diljem Europe na koncu Prvoga svjetskog rata te jačanje komunističkih pokreta i stranaka u nizu zemalja dodatno su zaoštrili stajališta Katoličke crkve prema komunizmu. Lenjinov režim zagovara “borbeni ateizam” i ateističku propagandu, pa djelovanje Katoličke crkve u Rusiji, nakon privremenog taktičkog ukidanja restriktivnih mjera iz doba carističkoga režima, iz dana u dan biva podvrgnuto sve većim ograničenjima. U Staljinovu razdoblju, od sredine dvadesetih godina XX. st., stanje se dodatno pogoršava, a oštre mjere režima, pored katolika, pogađaju i rusko pravoslavlje. Papa Pio XI. na te pojave reagira nizom govora i enciklika, u prvom redu govorom od 18. prosinca 1924. i enciklikama *Miserentissimus Redemptor* (1928.), *Quadragesimo anno* (1931.), *Cari-tate Christi* (1932.), *Acerba animi* (1932.), *Dilectissima nobis* (1933.) i dr.¹³ Kako je ocijenio dominikanac Peter Ducattillon u poznatom zborniku tekstova *Komunizam i kršćani*, koji se 1937. pojavio u Francuskoj (a iste je godine bio preveden na hrvatski!), za kršćanstvo je marksizam

¹⁰ Isto, 123.-124.

¹¹ Josip FRANULIĆ, *Skrajnje pogubna zabluda*, Makarska 1994., 23.; T. VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, 190., 229.-230.

¹² T. VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, 234.-235.

¹³ Isto, 236.-241.

protivnik s kojim je sporazum nemoguć. On stoji ne samo politički, nego i filozofski i sociološki u nepomirljivoj opreci s religijom uopće, a napose s kršćanstvom.¹⁴

Središnje mjesto u toj crkvenoj osudi komunizma ima enciklika *Divini Redemptoris*, koju je Pio XI. objavio 19. ožujka 1937., na svetkovinu sv. Josipa, koga je nazvao nebeskim zaštitnikom u borbi Crkve protiv ateističkoga komunizma. Tom je enciklikom Katolička crkva u cijelosti odbacila komunistički nauk. U njoj se ujedno ističe kako je suradnja s komunizmom nedopustiva na bilo kojem polju. Ako bi neki bili dovedeni u zabludu i započeli surađivati na pobjedi komunizma u svojoj zemlji, prvi će stradati kao žrtve svoje pogreške. Bio je to ujedno katolički odgovor na tada razmjerno popularnu politiku pučke fronte, koju su komunisti diljem Europe počeli zagovarati nakon Hitlerove pobjede u Njemačkoj. Ta je politika u katoličkim krugovima s pravom shvaćena kao taktički korak kojim komunisti radi vlastitih probitaka žele mobilizirati i instrumentalizirati proturevizionističke i protufašističke silnice u društvenome životu. U kojoj su mjeri negativna katolička stajališta prema komunizmu bila ispravna, potvrđivale su ne samo dramatične, iako škrte vijesti iz SSSR-a, nego i ideološka previranja i krvoprolića u Španjolskoj, Meksiku i u Kini.¹⁵

Svi su se ti događaji, prijepori i sukobi odražavali i na prilike u međuratnoj jugoslavenskoj državi. Monarhistički je režim nizom represivnih mjera uspio u razmjerno kratkom razdoblju bitno oslabiti komunistički pokret, koji je 1919./20. pokazivao zamjernu snagu. Tom slabljenju komunista uvelike je pridonio i njihov nedostatak sluha za važnost nacionalnoga pitanja, koje je uskoro izbilo u prvi plan političkih sukoba. Kombinacija tih uzroka dovela je do toga da je KPJ – Sekcija Komunističke internacionale (kako se komunistička stranka službeno nazivala) u doba Šestosiječanjske diktature svedena na marginalnu političku snagu.¹⁶ Iako će u drugoj polovici tridesetih godina iz taktičkih

¹⁴ *Komunizam i kršćani* (François Mauriac, O. Ducattillon, O. P., Alexandre Marc, Nikolaj Berdjajev, Denis de Rougemont, Daniel Rops), ur. Dušan Žanko, Zagreb 1937., 112.-114.

¹⁵ Usp. Jure KRIŠTO, “Odjek građanskoga rata u Španjolskoj (1936.–1939.) u Hrvatskoj”, *Časopis za suvremenu povijest – Spomenica dr. Jere Jareba*, Zagreb, 40/2008., br. 3, 1033.-1044.

¹⁶ Početkom 1932. KPJ je, prema komunističkim podacima, imala oko 500 članova, a tijekom godine broj se “udvostručio”, pa je 1933. porastao na 1 400 (Ivan JELIĆ,

razloga početi naglašavati važnost nacionalnoga pitanja, KPJ će zadržati snažnu ne samo protuklerikalnu, nego i protureligijsku i protucrkvenu oštricu. Komunisti su religiju i Crkvu smatrali smrtnim neprijateljem koliko zbog ideološke suprotstavljenosti, toliko i zbog shvaćanja da je ona zapreka za širenje komunističke ideje, koja nužno ima totalitarne ambicije.¹⁷ Taj način razmišljanja dijelili su i komunisti na području Jugoslavije.¹⁸ Za njih je Katolička crkva jednostavno “oruđe reakcije” i “fašistička organizacija u službi diktature i rimskog pape”.¹⁹ Komunistički listovi i leci ustrajno šire vulgarnu protuvjersku i protucrkvenu propagandu, a *Proleter* u više navrata snažno kritizira visoki kler, na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Stepincem, da stoji iza progona komunista u monarhističkoj Jugoslaviji.²⁰ Slična se optužba ponavljala i u idućem razdoblju.²¹ Da ona nije bila slučajna, potvrdio je i predsjednik komunističke vlade Federalne Hrvatske Vladimir Bakarić u predavanju koje je održao 25. rujna 1946. u Studentskome domu u Zagrebu. Govoreći o marksističkome pristupu religiji, on se oslanja na Engelsa i na Lenjina koji je još 1909. otvoreno pozvao na borbu protiv religije, jer je to, kaže Bakarić, “abeceda čitavog materijalizma, dakle i marksizma”. Ne ostavljajući nikakvu dvojbu, Bakarić je zaključio: “I naša Partija temelji svoju politiku na istim načelima.”²²

S katoličke se strane uzvraćalo dosljednom osudom komunističke ideologije i prakse. U tome nije bilo razlike između biskupa, nižega klera i katoličkoga laikata. U okrilju *Društva sv. Jeronima* i u Modernoj socijalnoj knjižnici, koju je pokrenulo *Hrvatsko akademsko katoličko društvo Domagoj*, objavljeni su deseci knjiga i brošura o pogubnosti

Osnivački kongres Komunističke partije Hrvatske 1937., Zagreb 1987., 23.). Prema Tuđmanu, KPJ je u listopadu 1933. imala i više članova: između 1 600 i 1 700 (Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918.–1941. Knjiga druga: 1929.–1931.*, Zagreb 1993., 116.).

¹⁷ Stéphane COURTOIS i dr., *Crna knjiga komunizma. Kriminal, teror, represija*, Sarajevo 1999., 423.-424. i d.

¹⁸ Z. RADELIC, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.*, 98.-99.

¹⁹ J. KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001., 360.-362.

²⁰ “Hajka na komuniste”, *Proleter*, s. l., 12/1936., br. 1, februar 1936., 2.

²¹ “Komunisti i hrvatski narod”, *Proleter*, 13/1936., br. 5, maj 1937., 7.

²² *Vjesnik*, 2/1946., br. 442, Zagreb, 30. rujna 1946., 3.; *Naprijed*, 4/1945., br. 40, Zagreb, 5. listopada (oktobra) 1946., 3.-4.; *Narodni list*, 2/1946., br. 411, Zagreb, 1. listopada 1946., 6.

totalitarnih ideologija, a napose komunizma. Katolički tisak, koji je i brojem publikacija i ukupnom nakladom imao izniman utjecaj u narodu,²³ iz dana u dan donosi vijesti i komentare kojima je svrha sve totalitarne ideologije, a osobito komunističku, prokazati kao bezbožne i nečovječne. Borba protiv Boga i Crkve, ističe isusovac Stjepan Tomislav Poglajen, sastavni je i nužni dio komunističke borbe.²⁴ I na gospodarskome planu komunizam je prijevara i nasilje, poručuje *Nova revija* makarskih franjevaca.²⁵ On uništava brak i obitelj.²⁶

U pastirskome pismu, koje je doneseno na biskupskim konferencijama u Zagrebu 12. siječnja 1937. i objavljeno pod naslovom *O gospodarskoj i socijalnoj bijedi naših dana*, katolički biskupi u Kraljevini Jugoslaviji oštro su osudili liberalizam i kapitalizam s njihovim zabludama i zloupotrebama, ali su najveću pozornost posvetili komunizmu i socijalizmu. Prema njima komunizam, socijalizam i kolektivizam nisu rješenje za sadašnje teškoće.²⁷ Komunizam “zabacuje ne samo božje zapovijedi, nego on niječe uopće i temelje svakog prirodnog morala. Sam je Lenjin izričito naglasio: ‘Moralno je ono, što je korisno komunističkoj stranci.’ A ‘ABC’ komunizma naglašuje: ‘Naša zadaća nije *da reformiramo, nego da uništimo svaku vrstu religije, svaku vrstu morala*’. – Sve religije su samo otrov, koji omamljuje i uspavljuje duh, volju, svijest. *Zato borba protiv religije ima da bude proglašena borba bez ikakve samilosti.*”²⁸ (U izv. spac., nap. T. J.) Kao što je njihova ideologija pogubna, tako je i komunistička taktika podmukla, nastavljaju biskupi. Oni koriste svaki nered i nezadovoljstvo u građanskim državama, uvlače se u građanska kulturna društva i služe se patetičnim frazama o napretku,

²³ Iako nije jasno misli li se na sav vjerski tisak ili samo na – nesumnjivo najsnažniji – katolički, prema nekim je podacima prije Drugoga svjetskog rata naklada crkvenoga tiska mjesečno dosegala i 700 000 primjeraka. Branko PETRANOVIĆ, “Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945 – septembar 1946)”, *Istorija XX veka*, ZR V, Beograd 1963., 308.

²⁴ Stjepan Tomislav POGLAJEN D. I., “Boljševici protiv Boga”, *Život*, 11/1930., br. 6, Zagreb, lipanj 1930., 282.-294.

²⁵ Vilim KEILBACH, “Boljševička ‘pjatiljetka’ u svijetlu gospodarstva i naravnog prava”, *Nova revija : Vjeri i nauci*, 11/1932., br. 2, Makarska 1932., 141.-147.

²⁶ S. T. POGLAJEN D. I., “Komunizam i obitelj”, *Život*, 19/1938., br. 2, veljača 1938., 99.-106.

²⁷ *Pastirsko pismo. O gospodarskoj i socijalnoj bijedi naših dana*, Zagreb 1937., 10.-11.

²⁸ *Isto*, 12.

blagostanju i slobodi. Međutim, njihov je konačni cilj uništenje društva, razaranje obitelji i uvođenje tiranije koja će dokinuti sva prava pojedinaca i naroda.²⁹

Ugledni i utjecajni isusovački *Život* nije propustio upozoriti da su komunisti svoje pravo lice pokazali već u prvim tjednima okupacije poljskih i drugih područja, koja su u rujnu 1939. zauzeli na temelju sporazuma s nacionalsocijalistima: odmah je započeo progon vjere, Crkve i političkih protivnika uopće.³⁰ Drugim riječima, iako su otklanjali totalitarističke i rasističke tendencije i u drugim ideologijama, katolički su pisci još u međuratnom razdoblju u brojnim publikacijama, knjigama i časopisima ustrajno upirali prstom u komunizam kao najveću prijetnju kršćanstvu i pravima čovjeka uopće.³¹ Ta je protukomunistička nota snažno obilježavala katoličke krugove i tijekom Drugoga svjetskog rata: u stotinama izvještaja o ratnim prilikama brojni su katolički svećenici i redovnici optuživali četnike i partizane za otpočinjanje s krvoprolićima na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH), često naglašavajući njihovu zajedničku mržnju prema Katoličkoj crkvi.³² Završetak rata, obnova Jugoslavije i uspostava komunističkoga režima značili su samo nastavak ideološkoga sukoba koji je bio neizbježan.³³

²⁹ *Isto*, 14.-21.

³⁰ "Dokumenti govore: I. Iz potlačene Poljske. II. Crkva u Ukrajini", *Život*, 20/1939., listopad 1939., 494.-510. O sustavnom pobijanju marksističkoga nauka rječito govori već i površan pregled bibliografije ovog časopisa koju je priredila Katica KNEZOVIĆ, "Bibliografija *Život – Obnovljeni život*", *Obnovljeni život*, 50/1995., br. 3-4, Zagreb 1995., 251.-288.

³¹ J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb 2004., 215.-217.; J. KRIŠTO, "The Catholic Church in Croatia and Bosnia-Herzegovina in the Face of Totalitarian Ideologies and Regimes", *Religion under Siege. The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939-1950)*, Lieve Gevers and Jan Bank (ed.), *Annuaire Nuntia Lovaniensia*, Vol. 56, Peeters, Leuven-Paris-Dudley, MA, 2008., 39.-92.

³² J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 362.-375.

³³ O tome posljednjih godina postoji obilna literatura. Usp. J. KRIŠTO, "Postupak komunista prema vjerskim službenicima, osobito pripadnicima Katoličke crkve nakon rata", 1945. – *razdjelnica hrvatske povijesti*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2006., Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006., 231.-255.; Miroslav AKMADŽA, *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak I. 1945.-1952.*, Zagreb 2008.; I. LUČIĆ, "Komunistički progono Katoličke crkve" i dr.

2. Nacionalnopolitički motivi progona hrvatskih katoličkih svećenika i redovnika

Na temeljima ideoloških i političkih postavki, izgrađenih osobito u posljednjim desetljećima postojanja Austro-Ugarske Monarhije, i u prvine su razdoblju nakon stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca katolički svećenici i redovnici u hrvatskim zemljama, pa tako i u Hercegovini, bili u znatnoj mjeri pristaše idealistički shvaćene jugoslavenske ideologije.³⁴ To je dolazilo do izražaja i u priličnom utjecaju Hrvatske pučke stranke, koja je dvadesetih godina u Hercegovini ostvarivala solidne izborne rezultate. No okolnost da je nacionalno pitanje u političkom životu prve jugoslavenske države vrlo brzo izbilo u prvi plan, odražavala se i na postupnom slabljenju svih političkih snaga i stranaka koje su zagovarale jugoslavensku državnu i narodnu misao. Konačni udarac takvim koncepcijama i planovima zadali su skupštinski atentat na hrvatske narodne zastupnike (20. lipnja 1928.) i diktatura kralja Aleksandra I. Karađorđevića proglašena 6. siječnja 1929. godine.³⁵

Društveni i politički razvoj u hrvatskim zemljama tridesetih je godina XX. st. obilježilo nekoliko procesa koji su se međusobno isprepleтали. U Europi i u svijetu dolazi do sve zaoštrenije ideološko-političke polarizacije: svjetska je gospodarska kriza jačala dojam o slabostima liberalnoga kapitalizma i parlamentarne demokracije, pa su mlade i dinamične totalitarne ideologije, komunizam-boljševizam s jedne te fašizam i nacionalsocijalizam s druge strane, stjecale sve više pristaša. Europski poredak stvoren poratnim mirovnim ugovorima postojao je sve slabiji i krhkiji. Jačanje revizionističkih sila sokolilo je i danomice jače hrvatske separatističke krugove, pa je težnja za stvaranjem neovisne hrvatske države iz dana u dan dobivala sve više pobornika.

Usporedno s time Katolička crkva i katolički pokret doživljavali su unutarnja ideološka i organizacijska previranja, koja su se uslijed intelektualnog i društvenog utjecaja katoličkih svećenika i svjetovnjaka neminovno prelijevala i na političko polje. Napuštanje južnoslavenske i jugoslavenske ideologije u tim krugovima bilo je neumitno, a konkordatska borba u drugoj polovici tridesetih godina u katoličkim

³⁴ Opš. J. KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb 1994.; J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret.*

³⁵ Opš. Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb 1998.

je redovima rezultirala snažnim otklonom od Beograda, srpstva i jugoslavenstva.³⁶ Štoviše, iako je Hrvatska seljačka stranka (HSS) pod vodstvom dr. Vladka Mačeka u stranačkome smislu još uvijek daleko najjača hrvatska politička snaga, postupno se širi osjećaj nezadovoljstva jugoslavenskom reformističkom politikom vodstva HSS-a. To napuštanje jugoslavenskih zabluda i jačanje hrvatskoga nacionalnog osjećaja dat će dodatnu dimenziju i katoličkomu obračunu s komunizmom.

Naime, od sredine tridesetih godina, pored filozofsko-teološkog obračuna s komunističkom ideologijom, hrvatski katolički pisci sve češće ističu i njezinu internacionalističku orijentaciju, koja predstavlja negaciju kulturne posebnosti, narodne svijesti i nacionalnih interesa.³⁷ I spomenuto *Pastirsko pismo* naglašava kako komunizam dosljedno “ne poznaje nikakva ni rodoljublja ni domoljublja”: on ne priznaje ni dom ni rod i “što više, otvoreno propovijeda prijezir prema ljubavi i požrtvovnosti pojedinca prema svome narodu”.³⁸ Komunizam se općenito smatrao ideologijom uvezenom iz tuđine.³⁹ No ni komunisti nisu ostajali dužni. Oni su uzvraćali oštro, ujedno dokazujući svoju lojalnost jugoslavenskomu državnom okviru. Komunistička je propaganda već u kontekstu konkordatske borbe optužila katoličku hijerarhiju i poimence nadbiskupa Stepinca za služenje “protunarodnim interesima” i za “huškanje” na međunacionalne sukobe u Jugoslaviji.⁴⁰ A *Život* je podsjetio čitatelje da su sami komunisti u svome *Proleteru* priznali kako je osnivanje komunističkih stranaka za Sloveniju i za Hrvatsku puki taktički korak: Partija ostaje monolitna, jugoslavenska i internacionalistička!⁴¹

³⁶ O konkordatskoj borbi više u I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split 1978.

³⁷ Bonifacije PEROVIĆ, *Komunizam*, Zagreb 1938., 45., 94.-95.

³⁸ *Pastirsko pismo. O gospodarskoj i socijalnoj bijedi naših dana*, 13.-14.

³⁹ Ocjenjujući da je komunizam “trulež uvezen od drugud”, zagrebački nadbiskup A. Stepinac 1940. u pismu Stjepanu Krizinu Sakaču naglašava da će je hrvatski narod “odbaciti i istrijebiti prije ili kasnije iz svoje domovine”, jer “nema gore hereze nego je crvena” (Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac – hrvatski kardinal*, Rim 1974., 305.-306.).

⁴⁰ “Povodom Konkordata”, *Proleter*, 13/1936., br. 10, septembar 1937., 3.-4.; “Srpski komunisti i osnivanje Komunističke stranke Slovenije i Hrvatske”, *Proleter*, 13/1936., br. 11, oktobar 1937., 7.

⁴¹ “Kako komunisti zamišljaju slobodnu Hrvatsku”, *Život*, 19/1938., br. 1, siječanj 1938., 46.-47.

Uostalom, kako je naglasio dominikanac Dominik Barač, još je Buharin otvoreno napisao: “Proleter i nemaju domovine. Jedinu obvezu i dužnost koju imaju proleter i prema domovini jest ne da je brane niti da rade na njezinu unapređenju i slavi, nego nastojanje, da je svim mogućim silama unište.”⁴² U istom je smislu u *Borbi* 1922. pisao August Cesarec: “Nijedna nacionalna zastava nije oslobodila i neće osloboditi radništvo... Radnici! Jedina vaša domovina treba da je vaša klasa i internacionala! Jedini vaš barjak treba da je barjak crven bez ikakvog okvira!”⁴³ Zbog toga, ističe B. Perović, komunizam moramo osuditi i bezuvjetno mu se suprotstaviti kao ljudi, kao katolici i kao Hrvati.⁴⁴

Taj postupni, ali sve izrazitiji proces otklanjanja Jugoslavije i jugoslavenstva ilustriraju sve češći izljevi simpatija prema hrvatskim separatistima. Niz katoličkih svećenika diskretno se susreće s hrvatskim političkim emigrantima, a i u domovini na mnogo mjesta podupire njihovu borbu.⁴⁵ Tako je i ustaški doglavnik dr. Mile Budak, nakon svog povratka iz inozemstva, krajem 1938. i u prvoj polovici 1939. obilazio hrvatske zemlje te je – prema svjedočenju fra Lucijana Kordića – posjetio i Mostar, gdje je uspješno agitirao i među bogoslovima koji se osjećaju “poneseni i bačeni u jednu novu budućnost”.⁴⁶

Beogradski državni udar 27. ožujka 1941. doveo je do dramatično novih prilika. Župna kronika župe Vitina kod Ljubuškoga zabilježila je već 5. travnja da se javila ustaška radiopostaja: “Neki vlasnici radio-aparata iz mjesta nosili su ih u Lipno i Grljeviće i tamo su slušali ovu stanicu. U svijetu neko posebno raspoloženje radi slušanja ove stanice. Nešto vesela očekuju.”⁴⁷

To se dogodilo nekoliko dana poslije: iako sile Osovine, koja je u travnju 1941. napala Jugoslaviju, nisu u svojim planovima imale stvaranje neovisne hrvatske države, ti su događaji omogućili hrvatskim nacionalistima da u novim okolnostima 10. travnja 1941. proglase NDH. Time su okrunjena dugotrajna nastojanja Hrvata, koji su napose

⁴² Dominik BARAČ, *Socialna filozofija boljševizma*, Zagreb 1944., 105.

⁴³ *Borba*, br. 7, 29. travnja 1922., prema Zorica STIPETIĆ, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*, Zagreb 1982., 152.

⁴⁴ B. PEROVIĆ, *Komunizam*, 94.-95.

⁴⁵ O tome će nakon proglašenja NDH biti objavljeni brojni novinski članci i sjećanja.

⁴⁶ L. KORDIĆ, *Fragmenti jednoga života*, Chicago 1994., 37.

⁴⁷ A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata u Hercegovini po franjevačkim izvješćima 1942.–1945.*, Mostar 1988., 292.

u monarhističkoj Jugoslaviji – zajedno s kosovskim Albancima i Makedoncima odnosno Crnogorcima kojima posebna etnička pripadnost nije uopće bila priznata – bili izloženi sustavnim progonima i režimskom teroru.⁴⁸ Kao i u drugim hrvatskim zemljama, taj je čin i među hercegovačkim Hrvatima dočekan s oduševljenjem.⁴⁹ On se doimao kao trijumfalno ostvarenje volje jednog naroda da živi u slobodi i u vlastitoj državi.⁵⁰ Katoličko je svećenstvo u velikoj mjeri dijelilo taj osjećaj: “Niže svećenstvo, u neposrednom dodiru s narodom, zrcalilo je narodne osjećaje te je simpatiziralo s ustašama, uspostaviteljima hrvatske države. U tom se [svećenici] nisu razlikovali od ostatka inteligencije: pravnika, liječnika, književnika i drugih profesija. To je bio slučaj kako s biskupijskim svećenstvom tako i s redovničkim.”⁵¹

I katolička je hijerarhija – iako malko suzdržanijim riječima, i sa stalnim podsjećanjem na potrebu pridržavanja strogih normi kršćanskoga nauka – pozdravila uspostavu hrvatske države. Zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac uputio je 28. travnja 1941. *Okružnicu časnom kleru nadbiskupije zagrebačke*, u kojoj poziva da “sveti zanos i plemenito oduševljenje u izgrađivanju temelja mlade Države Hrvatske”, koju hrvatski metropolit naziva “davno sanjanim i željkovanim idealom”, bude “nadahnut strahom Božjim i ljubavlju za Božji zakon, jer će samo na Božjem zakonu, a ne na lažnim načelima ovoga svijeta Država Hrvatska moći biti izgrađena na čvrstom temelju”.⁵² I mostarsko-duvanjski biskup

⁴⁸ Kustić ocjenjuje: “Oduševljenje koje je uslijedilo nakon proglašenja suverene hrvatske države, na onaj Veliki četvrtak 10. travnja 1941., bilo je tako iskreno i tako sveobuhvatno da se s pravom može tvrditi kako je velika većina stanovništva na hrvatskom području prihvatila novu državu kao ostvarenje svoje političke volje. Onoga travnja nije proveden formalni referendum, ali, da ga je bilo moguće provesti, rezultati bi se jedva razlikovali od referenduma kojim se je u ovo doba hrvatski narod izjasnio za nezavisnost sadašnje svoje države. Nevolja je bila u tome što borci za hrvatsku nezavisnost nisu imali mnogo birati, a državna nezavisnost, osobito u ratnim prilikama, ne postiže se bez jakih saveznika.” (Živko KUSTIĆ, “Iskreno oduševljenje na Veliki četvrtak 10. travnja 1941.,” *Panorama*, br. 102, Zagreb, 10. travnja 1996., 7.)

⁴⁹ A. NIKIĆ, *Lučonoše naše vjere i uljudbe – mrtvoslovnik hercegovačkih fratara*, Mostar 2004., 61.-62.; *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, prir. Ivica Puljić, Stanislav Vukorep, Đuro Bender, Zagreb 2001., 18.

⁵⁰ L. KORDIĆ, *Fragmenti jednoga života*, 38.-39., 89.

⁵¹ J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 95.

⁵² *Katolički list*, 92/1941., br. 17, Zagreb, 29. travnja 1941., 197.-198.

fra Alojzije Mišić pozdravio je “hrvatski narodni Uskrs – ostvarenje Nezavisne Države Hrvatske”, koji je svanuo “nakon punih 839 godina teške narodne kalvarije”, pozivajući da se 18. svibnja 1941. u svim župama zakaže sveta misa i molitva zahvalnica, odnosno da se “sva katolička Hercegovina u danima radosti okupi u duhu i kao jedna moralna jedinica istupi, za to preveliko dobro zahvali G.[ospodinu] Bogu kao Svemožnom i vrhovnom upravitelju sreće i dobra pojedinaca kao i skupina”.⁵³

Prema Kronici bogoslovlje Hercegovačke franjevačke provincije, ulazak hrvatskih snaga u Mostar popraćen je riječima: “Bilo se je skupilo masa svijeta iz okolnih sela. Gledajući našu hrabru i smjelu vojsku[,] suze su nam tekle od uzbuđenja i ganuća. Veselje se nije dalo opisati. Ti časovi rijetko se događaju u čovječjem životu. Svi smo išli na doček...”⁵⁴ Takvo se raspoloženje u prvom razdoblju postojanja NDH nije ograničavalo samo na katolike.⁵⁵

3. Pokolj fratara na Širokome Brijegu: okolnosti zločina

Još u Travanjskome ratu Hercegovina je postala poprištem krvavih pokolja: i prije nego što su vlasti novoproglašene NDH preuzele upravu, ostaci razbijene jugoslavenske vojske, u čijem su sastavu bili i četnički odredi, počinili su 12. i 13. travnja 1941. pokolj Hrvata u Iličima i Cimu kod Mostara.⁵⁶ Nekoliko dana poslije ubijeno je nekoliko desetaka Hrvata u Čapljini i okolici.⁵⁷ Uopće su, prema dosad istraženim podacima,

⁵³ *Kršćanska obitelj*, 24/1941., br. 5, Mostar 1941., 165.-166.

⁵⁴ Franjevački arhiv u Mostaru. Kronika Provincije, 303.-313. Prema A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 66.-67.

⁵⁵ “Hercegovački Hrvati zdušno su prigrlili Nezavisnu Državu Hrvatsku. Dobar dio vlade NDH potjecao je iz Hercegovine (Vrančić, Dumandžić, Artuković), veliki broj momaka dobrovoljno je otišao u ustaše, a dio unovačen u domobrane. Muslimani su 1941. uglavnom podržavali ideje NDH, bilo ih je na visokim dužnostima u vojsci, politici i državnom aparatu.” (Radoslav DODIG, “Hercegovina ili esej o ‘zemlji na čenaru’”, *Status*, br. 8, Mostar, zima 2005.-2006., 91. Usp. jednaku ocjenu muslimanskog raspoloženja na početku NDH u *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata*, 72. i dr.)

⁵⁶ *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države: Nezavisna Država Hrvatska na braniku nove Europe*, Zagreb 1942., 33.-38.; A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 60.

⁵⁷ *Odmetnička zvjerstva i pustošenja*, 33.; Zdravko DIZDAR, Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućeni četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb 1999., dok. 26, 213.-216.; A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 62.-63.

tijekom Travanjskoga rata dijelovi jugoslavenske vojske i srpski četnici poubijali više od 300 Hrvata katolika i muslimana.⁵⁸ Ti su zločini dodatno zaoštrili hrvatsko-srpske odnose, koji su već bili teško opterećeni političkim nasiljem i brojnim ubojstvima u vrijeme postojanja prve jugoslavenske države. Time uvjetovano protusrbijansko raspoloženje, koje je karakteriziralo ustaški pokret, dovelo je do žestoke reakcije koja se praktično protegnula na pretežan dio srpske manjine u NDH.⁵⁹

Unatoč spomenutom oduševljenju hrvatske javnosti zbog proglašenja neovisne države, nova je država – zbog niza kompleksnih vanjsko-političkih i unutarnjopolitičkih razloga i uzroka, u koje je ovdje uslijed ograničena prostora nemoguće ulaziti – od prvoga dana izložena ratnim previranjima i okršajima koji su imali značajke ne samo hrvatsko-srpskoga sukoba, nego i značajke unutarnjega hrvatskog građanskog rata, kojemu je od kraja lipnja 1941. posebnu boju i oštrinu davala i činjenica da se on odvijao u sklopu europskoga, pače svjetskoga ideološkog sukoba. U tim je okolnostima u širokim dijelovima Hrvatske dolazilo do ratnoga kaosa u kojemu su sukobljene strane znale činiti i nezapamćena krvoprolića.

Hercegovački su franjevci u velikoj većini uspijevali ostati izvan tog meteža. Širokobriješki samostan – kao i druge samostane u Hercegovini – znali su usput posjetiti i visoki hrvatski državni i stranački dužnosnici poput dr. Andrije Artukovića, dr. Lovre Sušića, dr. Nikole Rušinovića i dr.⁶⁰ Mostarski franjevački mjesečnik *Kršćanska obitelj* brižno je i s pohvalama vlastima izvještavao o javnim radovima, melioriranju polja, otvaranju škola te pučkih i radničkih kuhinja, izgradnji cesta i mostova, povoljnoj otkupnoj cijeni duhana i dr.⁶¹ Premda su se često zbivali događaji prema kojima su bili kritički raspoloženi, franjevci su čitavo vrijeme bili potpuno lojalni hrvatskim vlastima, jer su bili svjesni da je nova država pozdravljena kao “stoljetni san hrvatskog naroda, san svih

⁵⁸ Ivan GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb 2008., 297.-312.

⁵⁹ Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 638.-674. i d.; I. GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, 276.-297. i tamo navedena literatura.

⁶⁰ A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 139., 142., 165., 166., 173. i d.

⁶¹ A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 83.-84., 110. i d. Usp. Draženko TOMIĆ, *Kršćanska obitelj. Knjiga I. - Prikaz, mudroslovice, događajnica*, Mostar 2001., D. TOMIĆ, *Kršćanska obitelj. Knjiga II. - Bibliografija, kazala, ilustracije*, Mostar 2002.

nesebičnih i pravih rodoljuba”. Njezinom uspostavom “popucali [su] lanci ropstva [...]. Beskrajno i neopisivo veselje poplavilo je naša srca. Dočekali [smo], da imamo svoju državu, svoju vladu i svoju upravu. Za jedan narod to je najveće zemaljsko dobro. To mu je jamstvo, da se može pravilno razvijati u svakom pogledu.”⁶²

Razumljivo, pastoralne i druge aktivnosti širokobrijeških franjevaca 1941.–1944. bile su bitno ograničene ratnim prilikama. Veliku poteškoću predstavljalo je i povremeno smještanje vojske u konviktu, sjemeništu i gimnaziji: tamo su se smjenjivale talijanske, hrvatske i njemačke oružane snage.⁶³ Franjevački je provincijal dr. fra Leo Petrović u listopadu 1944. dramatičnim tonom upozoravao hrvatske vojne vlasti o teškom stanju provincije: “Sve su naše kuće opljačkane, od partizana: u Konjicu, Jablanici (kuća zapaljena, sav inventar izgorio ili opljačkan), Šuici, Tomislavgradu, Kongori, Bukovici, Prisoju, Posuškom Gradcu, Posušju, Drinovcima, Ružićima, Tihaljini, Rakitnu i Nevesinju. Opljačkane su od strane četnika i Talijana: kuće u Grudama, Gorici, Kočerinu, Gorancima, Izbičnu, Glavatičevu, Slanomu i Blagaju. Talijani su pljačkali ne samo kuće nego i crkve, a ukradene predmete naokolo prodavali...” To su sve važni razlozi, napominje provincijal, zbog kojih bi bilo potrebno da njemačke postrojbe napuste franjevačke posjede na Humcu i na Širokome Brijegu kako bi fratri mogli nastaviti s radom.⁶⁴

Crkveni su ljudi – pa tako i hercegovački franjevci – i nakon proglašenja NDH zadržali i svoju protukomunističku orijentaciju. Komunističku ideologiju i njezine predstavnike u hrvatskim zemljama u pravilu su shvaćali kao pristaše jugoslavenstva i internacionalizma, a ujedno žestoke i nemilosrdne protivnike Katoličke crkve, koji jedva čekaju prigodu da se s njom obračunaju.⁶⁵ Bilo je za to i neposrednih povoda: već od prvih dana partizanske pobune, 1941./42., vodeći su ljudi komunističkoga pokreta zapovijedali strijeljanje svećenika, časnika,

⁶² *Kršćanska obitelj*, 25/1942., br. 4, 98.

⁶³ A. MARIĆ, “Život u sjemeništu na Širokom Brijegu u vrijeme ispita zrelosti 1941.–1944.”, *Hercegovina franciscana*, 3/3007., br. 3, Mostar 2007., 203.-232. U prerađenu i prilagođenu obliku isti je tekst objavljen i u *Stopama pobijenih*, 1/2008., br. 1, Humac, srpanj 2008., 28.-31.

⁶⁴ A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 318.-321.

⁶⁵ J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, knj. I., Zagreb 1998., 323.-360.; J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 362.-375.; I. GABELICA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, 320.-324.

inteligencije i “kulaka”.⁶⁶ Zbog toga su sustavna ubijanja svećenika, redovnika i redovnica posve logičan rezultat komunističke ekspanzije.⁶⁷ V. Bakarić i Edvard Kardelj posavjetovat će u srpnju 1944. Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske (OK KPH) za Dalmaciju da se Partija u sadašnjem trenutku mora kamuflirati, pa se zbog toga ne mogu uvijek izdavati pismeni naputci. No, Partija se bori za Jugoslaviju i zalaže se za jugoslavenski patriotizam, a nakon istjerivanja okupatora obračunat će se s cjelokupnom reakcijom, na čelu s HSS-om.⁶⁸

I niži kler i katolička hijerarhija do kraja svjetskoga rata u velikoj su većini ostali čvrsto na pozicijama obrane prava hrvatskoga naroda na opstanak njegove neovisne države. Takav je njihov stav, izražen u brojnim propovijedima, okružnicama i poslanicama te u dosljednom pisanju katoličkoga tiska, neminovno značio snažnu političku i ideološku konfrontaciju sa zagovornicima obnove Jugoslavije, a napose s KPJ koja je, osim obnove jugoslavenske države, prikriveno nagovještivala i provedbu boljševičke revolucije. *Katolički list* ocijenio je prigodom treće obljetnice NDH da su partizani navještivali borbu protiv Nijemaca, Talijana, ustaša i četnika, a zapravo se bore protiv hrvatskoga naroda i hrvatske države.⁶⁹ Upravo su obrana prava hrvatskoga naroda i njihova protukomunistička orijentacija bili glavni motivi sustavnog progona katoličkih svećenika i biskupa tijekom rata i nakon njega. S obzirom na to da su katolički svećenici, pa tako i franjevci, imali izniman utjecaj na narod, nema nikakve dvojbe o tome da je komunističko vodstvo na njih moralo gledati kao na neprijatelje.⁷⁰

Prema dosad prikupljenim i obrađenim podacima, u Hercegovini je tijekom Drugoga svjetskog rata i neposrednog poraća stradalo blizu 25 000 Hrvata (katolika), a većinu su pobili jugoslavenski partizani.⁷¹

⁶⁶ Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.*, 99.-100. Autor citira zapovijed Edvarda Kardelja upućenu 1. listopada 1942. novoimenovanom zapovjedniku GŠ NOV i POJ Slovenije Ivanu Mačeku Matiji.

⁶⁷ Usp. J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.–1945.*, 325.-351.

⁶⁸ Hrvatski državni arhiv, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, KP-296 (700-782), KP-297 (783-934), sv. 1., VII/1944., br. KP-296/706. Izvješće od 9. srpnja 1944.

⁶⁹ *Katolički list*, 95/1944., 6. travnja 1944.; J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 382.

⁷⁰ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 11.; A. NIKIĆ, *Lučonoše*, 12.

⁷¹ Prema Lučiću, dosad utvrđeni, iako ne posve potpuni, podatci pokazuju da je s područja Zapadnohercegovačke, Hercegovačko-neretvanske i Herceg-bosanske

Među pobijenima je bio i veliki broj intelektualaca i sveučilištaraca, što je značilo i nemjerljiv gubitak za društveni i kulturni razvoj Hercegovine.⁷² Prvi ubijeni hercegovački svećenik bio je don Ante Bakula: nakon zvjerskoga mučenja ubili su ga jugoslavenski partizani 20. travnja 1942. godine, prethodno ga potkovavši kao konja.⁷³ Prvi je ubijeni franjevac fra Stjepan Naletilić, koga su partizani nakon strahovitog mučenja ubili 19./20. svibnja 1942. u Zangalinama kod Kupresa.⁷⁴ Još su dvojica svećenika smrtno stradala 1942.: don Iliju Tomasa ubili su partizani 1. svibnja 1942. u Klepcima, a don Vida Puticu četnici 6. rujna 1942. u Prenju.⁷⁵ Slijedilo je zatišje: od 1942. do jeseni 1944. u Hercegovini nije ubijen nijedan svećenik. No ubojstva iz 1942. bila su daleki nagovještaj zastrašujućeg pokolja koji se spremao.

Početak 1945. i vlasti NDH i zapovjedništvo Skupine armija "E" smatrali su kako je zbog vojnih, političkih i gospodarskih razloga potrebno čuvati područje Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje. Hrvatska je strana željela osloboditi i sačuvati Ljubuški koji je imao i strateško i političko značenje, dok su Nijemci smatrali važnijim očuvanje crte Široki Brijeg – Nevesinje. To je dovelo do koncentracije hrvatsko-njemačkih snaga na području Širokoga Brijega i Mostara, što će rezultirati teškim borbama u siječnju i veljači 1945. godine.⁷⁶ S druge strane Štab VIII. udarnoga korpusa NOVJ odlučio je mostarsku operaciju izvesti u dvije etape: u prvoj je želio postići zauzimanje Širokoga Brijega, a u drugoj

županije, s općinama Rama (Prozor) i Livno, smrtno stradalo 22 736 Hrvata (I. LUČIĆ, *Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945.–1990.* Doktorska disertacija: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2005., 242.-247. i tamo navedena literatura.). Prema istraživanjima Anđelka Mijatovića (obavijest od 16. prosinca 2009.), broj hercegovačkih Hrvata (katolika) koji su smrtno stradali tijekom tog razdoblja penje se "do 25.000 ljudi".

⁷² Usp. Ivan ALILOVIĆ, *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*, Mostar – Zagreb 1999.

⁷³ T. VUKŠIĆ, "Stradanje crkvenih osoba iz BiH za II. svjetskog rata i u poraću", (2), br. 29, 17. srpnja 2005., 34.

⁷⁴ A. NIKIĆ, *Stradanja Hrvata*, 136.-137., 259.-260.; A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 84.; Robert JOLIĆ, "Hercegovački Stjepan Prvomučenic", *Stopama pobijenih*, 1/2008., br. 1, Humac, srpanj 2008., 32.-43.

⁷⁵ T. VUKŠIĆ, "Stradanje crkvenih osoba iz BiH za II. svjetskog rata i u poraću", (3), br. 30, 24. srpnja 2005.

⁷⁶ Franz SCHRAML, *Kriegsschauplatz Kroatien*, Neckargemünd 1962., 114.-118. Usp. Milan RAKO, Slavko DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, Split 1987., 269.

Mostara i Nevesinja.⁷⁷ U mostarskoj operaciji u veljači korpus je angažirao više postrojbi, i to IX., XIX., i XXVI. te XXIX. hercegovačku diviziju, kao i tenkovsku i topničku (“artiljerijsku”) brigadu, dok je zračnu potporu pružala 1. i 2. eskadrila NOVJ. Te su snage imale oko 45 000 ljudi.⁷⁸ U samome širokobriješkom dijelu operacije sudjelovalo je pet brigada iz sastava XXVI. divizije, artiljerijska brigada VIII. korpusa, dva artiljerijska diviziona, dvije baterije haubica, jedna nepuna tenkovska brigada i dvije zrakoplovne eskadrole.⁷⁹

Ove su postrojbe u dobroj mjeri bile popunjene borcima koji su unovačeni u posljednjim mjesecima 1944., nakon što su snage jugoslavenskih partizana zauzele područje južne i srednje Dalmacije te dijelove Hercegovine. Riječ je o ljudima koji su većinom prisilno mobilizirani u NOVJ.⁸⁰ Partizanski su zapovjednici bili svjesni da je upravo strah od mobilizacije jedan od važnih čimbenika otpora stanovništva.⁸¹ Zbog toga su tijekom borbi za zauzimanje Hrvatima nastanjenih dijelova Hercegovine, pa tako i tijekom borbi za Široki Brijeg i Mostar, bile primjetne pojave dezerterstva.⁸² Iz niza sačuvanih dokumenata proizlazi kako su jugoslavenske partizanske snage istodobno bile svjesne da je pučanstvo zapadne Hercegovine prema njima neprijateljski raspoloženo. Tako je Štab I. hercegovačke brigade NOVJ isticao kako su u borbama u

⁷⁷ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 274.

⁷⁸ *Isto*, 274. Usp. Mirko NOVVIĆ, Anto KRONJA ČENČO, Bogdan STUPAR, Vaso ĐAPIĆ, *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, Beograd, s. a., 376.-377.

⁷⁹ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 279.

⁸⁰ Usp. *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata*, 52.-53.

⁸¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd. Arhiv Narodnooslobodilačkog rata (dalje: AVII, NOR), k. 527, f. 3, dok. 7 (1). Svi dokumenti iz (bivšega) Vojnoistorijskog instituta u Beogradu koji se koriste u ovome tekstu u prijepisu se nalaze u spisu dr. I. Mužića iz Splita, koji je u kaznenom predmetu Okružnoga suda u Splitu Kr-47/71 godine 1971. kao odvjetnik branio Franjevački samostan Široki Brijeg i njegova gvardijana fra Gojka Musu kao nakladnika odnosno osobu odgovornu za objavljivanje brošure *Široki Brijeg*, čije je raspačavanje zabranjeno rješenjem Okružnoga javnog tužilaštva u Splitu br. UT-42/71 od 7. kolovoza 1971. I ovdje zahvaljujem dr. Mužiću što mi je na korištenje ustupio spis s mnoštvom vrijednih dokumenata i izvornih svjedočenja.

⁸² *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom IV, knj. 33. Borbe u Bosni i Hercegovini 1945. godine* (dalje: ZNOR, IV/33), Beograd 1970., dok. 49, 208.-212.

Hercegovini u siječnju 1945. ustaše “imali [...] jaku podršku od zelenog kadra i stanovništva koje je sve uzelo učešća u pomaganju ustaša”.⁸³ I Štab VIII. korpusa NOVJ ističe da “mjesno stanovništvo” redovito podupire ustaše.⁸⁴ Neposredno pred početak napada na Široki Brijeg Štab XIX. udarne divizije NOVJ u svojoj je zapovijedi od 4. veljače 1945. posebno napomenuo: “Imati u vidu da je stanovništvo većim dijelom neprijateljski raspoloženo prema nama. Vršiti pretrese kuća i zatvarati sva lica koja dolaze sa neprijateljske teritorije.”⁸⁵ Dan poslije isti je štab, s potpisom pukovnika Stanka Parmaća, dopunio zapovijed: “Raditi tako kao da je svuda neprijatelj i prema tome podesiti izviđanje i obezbeđenje kao i kretanje. Pretresati sva sela u svojim zonama. Sva lica preko 16. godina hapsiti i sprovoditi u Ljubuški.”⁸⁶

U danima uoči konačnog napada na Široki Brijeg jugoslavenske su snage povremeno napadale područje grada, pa tako i područje oko samostana, vatrom iz zraka i iz dalekometnog oružja. U tim su napadima manja oštećenja pretrpjeli brojni civilni objekti, ali i gimnazija i konvikt na Širokome Brijegu.⁸⁷ Konačno je Štab VIII. udarnoga korpusa NOVJ izdao 4. veljače 1945. podređenim snagama zapovijed za zauzimanje niza mjesta, među njima i Širokoga Brijega, s ciljem ugrožavanja Mostara. Prema obavještajnim podacima o hrvatsko-njemačkim snagama kojima je taj štab raspolagao, bilo je jasno da se hrvatsko-njemačka posada ne nalazi u samostanu.⁸⁸

Snage jugoslavenskih partizana imale su precizne podatke da je obrana organizirana na brijegu ispod samostana.⁸⁹ Te obavještajne spoznaje odgovarale su činjenicama: obrambene snage doista nisu koristile prostor crkve i samostana. Dio njih jest bio smješten u gimnaziji i u konviktu, ali ne u samostanu, a još manje u crkvi.⁹⁰ Ni iz jednoga partizanskog

⁸³ *Isto.*

⁸⁴ ZNOR, IV/33, dok. 136, 623.

⁸⁵ AVII, NOR, k. 1021, f. 3, dok. 6 (1).

⁸⁶ AVII, NOR, k. 1021, f. 3, dok. 7 (1).

⁸⁷ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 282.-283.

⁸⁸ ZNOR, IV/33, dok. 25, 119.-125.

⁸⁹ AVII, NOR, k. 527, f. 3, dok. 7 (1).

⁹⁰ Usp. sjećanja fra Marka Dragičevića i č. s. Danijele Sušac u A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 102.-103., 138.-140. Isti taj prostor (ali i samostan!) nakon bitke će u vojne svrhe koristiti upravo jugoslavenski partizani.

dokumenta, plana ili zemljovida ne proizlazi drugačije: samostanu najbliži hrvatsko-njemački postav ucrtan na tim zemljovidima i skicama “nalazio se na sjev.[ero]zapadnoj strani. [...] Po onome kako je nacrtano, njihov položaj se nalazio na zapadnom dijelu po dužini i spajao se sa cestom koja vodi prema Mokrom. Linija je bila van samostanske bašče. Nijedna zgrada franjevačkog posjeda u to vrijeme, a sve su naznačene i ucrtane, nije predstavljena kao sjedište neprijatelja.”⁹¹

Unatoč tomu u novoj zapovijedi Štaba VIII. udarnoga korpusa NOVJ od istoga dana, širokobriješki je samostan uvršten u nekoliko “osobito važnih ciljeva”.⁹² Među topničke ciljeve izrijekom su uvrštena ne samo “utvrđenja oko samostana”, nego i sam “manastir u Širokom Brijegu”.⁹³ Prevedeno na jednostavan vojnički jezik, iz zapovijedi o napadu proizlazi da su “glavni objekti napada zgrade samostanskog kompleksa u Širokom Brijegu”.⁹⁴ Očito je to bila posljedica njegova strateškog položaja i činjenice da je pored njega prolazila prometnica kojom je bilo predviđeno kretanje jugoslavenskih tenkova.⁹⁵ Posljedice skorašnjeg zauzimanja samostana – pokolj fratara – mogle bi govoriti u prilog shvaćanju da su snage NOVJ pri takvom određivanju ciljeva vodili i drugi motivi (tim prije što postoji tvrdnja da su fratri na Širokome Brijegu petnaestak dana prije pokolja bili upozoreni da će ih partizani poubijati kad zauzmu Široki Brijeg),⁹⁶ ali pouzdanih dokaza o tome zasad još nema.

⁹¹ Nedatirana bilješka fra A. Nikića, nastala 1971. nakon pregleda gradiva sačuvanog u AVII za potrebe obrane u spisu Okružnoga suda u Splitu Kr-41/71. Danas u posjedu I. Mužića, koji je i u “Utoku protiv rješenja Okružnog suda u Splitu Kr-47/71 od 12. kolovoza 1971” datiranom 17. kolovoza 1971. predložio niz dokaza na tu okolnost. “Utok” je objavljen i u mostarskome časopisu *Mir i dobro. Glasilo Provincije hercegovačkih franjevaca*, br. 7/1971., 273.-281.

⁹² ZNOR, IV/33, dok. 29, 145.-149.

⁹³ ZNOR, IV/33, dok. 136 – Pregled rada artiljerijskih oruđa i utrošak municije u operaciji Široki Brijeg – Mostar (620.-653.). Dok su učinci topničke paljbe kod niza drugih ciljeva nepoznati, na istom je mjestu navedeno da su u odnosu na “manastir” oni “dobri” odnosno da su zabilježeni “brojni pogodci”.

⁹⁴ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 281.-282.

⁹⁵ ZNOR, IV/33, dok. 31, 152.-154.

⁹⁶ Usp. Oton KNEZOVIC, *Široki Brijeg i druge pripovijesti*, Drinina knjižnica, knj. 16., Drinapress, Valencia 1967., 104.-105.; Ivica MLIVONČIĆ, “Istina o mučenici-ma sa Širokoga Brijega”, podlistak (3), *Slobodna Dalmacija* (dalje: *SD*), 12. travnja 1995., 14.

Nakon višednevnih priprema i čarkanja u okolici Mostara, napad na Široki Brijeg započeo je 6. veljače 1945. ujutro.⁹⁷ “Fratarski manastir” i uporište oko njega, stoji u kasnijem izvještaju Štaba teške artiljerije brigade IV. armije JA, bili su izloženi intenzivnoj topničkoj paljbi od 6:45 do 8:30 sati.⁹⁸ U tome su sudjelovali i partizanski zrakoplovi i tenkovi koji su gađali konvikt i crkvene zvonike.⁹⁹ Topnička je vatra izazvala velike štete i požar dijela samostanskih zgrada.¹⁰⁰ Prema ocjeni Štaba artiljerijskog brdskog moto-diviziona od 11. veljače, upravo je intenzivna topnička paljba omogućila pješastvu (“pešadiji”) XXVI. divizije da “pređe u napad i da brzo likvidira uporište u okolini samostana kao i sâm samostan”.¹⁰¹ Unatoč većem broju juriša, partizanskim pješačkim snagama ipak tijekom dana nije uspjelo zauzeti prostor oko samostana.¹⁰² Nakon iznimno teških borbi, uvečer tog dana snage XI. dalmatinske udarne brigade ipak su izbile pred samostan. Štab VIII. udarnoga korpusa NOVJ izvijestio je u 23 sata da su “XI i I brigada podišle [...] na jurišna odstojanja samostana, gimnaziju i duvanskoj stanici u Širokom Brijegu”.¹⁰³

Sutradan su se borbe nastavile već rano ujutro, oko pet sati, pa je tijekom ranoga jutra napravljen prvi prodor (“breša”) u obrambenim postavima oko samostana.¹⁰⁴ Dijelovi 3. bataljona XI. dalmatinske udarne brigade ušli su u samostan 7. veljače 1945. u prijepodnevnim satima.¹⁰⁵

⁹⁷ M. NOVOVIĆ i dr., *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 381.

⁹⁸ AVII, NOR, k. 319, f. 2, dok. 4 (1). Operacijski izveštaj za Mostar, od 31. kolovoza 1945.

⁹⁹ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 284.

¹⁰⁰ AVII, NOR, k. 1147, I. fasc. 6, dok. 4-6 (telegrami – depeše).

¹⁰¹ AVII, NOR, k. 319, f. 4, dok 3 (1).

¹⁰² AVII, NOR, k. 319, f. 2, dok. 4 (1). Operacijski izveštaj za Mostar, od 31. kolovoza 1945.

¹⁰³ AVII, NOR, k. 1021, f. 3, dok. 9 (1).

¹⁰⁴ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 285.

¹⁰⁵ Prema izvješću Štaba XXVI. udarne divizije od 16. veljače, to je bilo u 8:45 sati (ZNOR, IV/33, dok. 93, 427.-433.). Isti podatak nalazi se i u izvješću Štaba VIII. korpusa NOVJ od 25. veljače 1945. (ZNOR, IV/33, dok. 136, 628.). Rako i Družijanić također tvrde da je to bilo “oko 10 sati” (M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 288.). Međutim, Štab I. tenkovske brigade 21. veljače 1945. izvješćuje: “U jutro 7. ov. mj. otpočeo je opšti napad na celom sektoru i pod snažnim naletom tenkova, koncentracijom artiljerijske

Do mraka su partizanske snage uspjele zauzeti Široki Brijeg, čime je otvoren put daljnjem napredovanju prema Mostaru i zauzimanju toga grada.¹⁰⁶ Hrvatsko-njemačka posada započela je oko 20 sati s konačnim povlačenjem prema Mostaru.¹⁰⁷ Za nekoliko dana i Mostar će doživjeti sličnu sudbinu: kao i na Širokome Brijegu, NOVJ je i u tom gradu pobijala veći broj franjevacu – nekoliko dana nakon zauzimanja Mostara partizani su u samostanu uhitili i odveli sedam fratara. Ubili su ih nakon zlostavljanja i tijela im bacili u Neretvu.¹⁰⁸ Slijedilo je novo, dugotrajno razdoblje neslobode i nasilja.¹⁰⁹

4. Posljedice i odjeci

Bilanca partizanskoga zauzimanja samostana ovako je opisana u (zabranjenoj) brošuri *Široki Brijeg*, koja je objavljena 1971.: “1945-ta je podrezala Brijegu perspektivu i donijela mu agoniju. Crkva je opustošena, 296 puta je udarena topovskom granatom, sa samostana je skinut

i pešadijske vatre, tenkovi i pešadija osvojili su samostan, gimnaziju i druge zgrade na juriš oko 11 časova pre podne.” (ZNOR, IV/33, dok. 123, 559.-568.) Prema nepotpisanoj “depeši” partizanskih snaga od 7. veljače 1945., samostan je zauzet u 10 sati, a duhanska stanica u 17 sati (AVII, NOR, k. 1147, I. fasc. 6, dok. 4-6 (telegrami – depeše). U poratnom sjećanju fra Alojzije Sesar tvrdi da su partizani u samostan ušli oko 10 sati (pogrešno bilježeći da je to bilo 6. veljače!), a i fra Dobroslav Begić misli kako je to bilo u 10 sati (A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 100., 105.). Časna sestra Danijela Sušac smatra da je to bilo oko 11 sati, a jednako misle i č. ss. Vjekoslava Dragičević, Apolonija Boban i Emerana Kozina (A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 138, 144.).

¹⁰⁶ ZNOR, IV/33, dok. 136, 629.; M. NOVOVIĆ i dr., *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 382.-384.

¹⁰⁷ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 288.

¹⁰⁸ Gaudencije IVANČIĆ, “Partizani i franjevački samostan u Mostaru 1945.”, *Stopama pobijenih*, 2/2009., Humac, siječanj-lipanj 2009., 11.-16.

¹⁰⁹ Procjenjuje se da su jugoslavenske komunističke vlasti od 1945. do 1990. u Hercegovini prekršajno i kazneno progonile više od 70 000 Hrvata katolika. Franjevci su također bili žrtve tog progona: u tom su razdoblju osuđeni na 348 godina i 28 dana zatvora. Od toga je njih 78 izdržalo 225 godina, četiri mjeseca i šesnaest dana. A. NIKIĆ, “Patnje hercegovačkih franjevacu 1945.–1990.”, *Stopama pobijenih*, 2/2009., br. 3, Humac, srpanj-prosinac 2009., 18.-29. Usp. A. NIKIĆ, *Lučonoše*, 71.-72., 82.-89. O kojim se razmjerima progona radi rječito govori i podatak da je 28. listopada 1949. provincija imala 59 svećenika na 40 župa, a u to je vrijeme gotovo trećina (26 fratara) bila u zatvoru (*Isto*, 82.).

kućni broj, otučen je natpis na ulazu u samostan; bombardiranjem, požarom i pustošenjem uništeno je kulturno blago ovog kraja: arhiv, muzej, velika knjižnica, fizikalni, kemijski i biološki kabinet, ugašeno je i 29 života iz ove kuće. To je najteži gubitak, jer je nenadoknadiv. Široki Brijeg gubi ime...¹¹⁰

U partizanskim izvještajima, procjenama i zapovijedima nastalima uoči same bitke i tijekom nje nema ni traga bilo kakvom podatku o tome da su fratri na bilo koji način sudjelovali u borbama. Štoviše, ne spominje se ni tvrdnja da su crkva i samostan – uz pristanak fratara ili bez njega – pretvoreni u vojne objekte, što bi ih činilo legitimnim vojnim ciljevima. Međutim, nakon što su fratri pobijeni, a crkva i samostan teško oštećeni i opljačkani, postalo je jasno da će političke posljedice toga zlodjela biti teške i dalekosežne. Budući da jugoslavenski komunisti nisu mogli dokazati da su širokobriješki franjevci huškali na mržnju ili poticali zločine u prethodnome ratnom razdoblju, a još manje da su ih i sami činili, postupno se prišlo naknadnom stvaranju konstrukcije o njihovim predratnim simpatijama prema ustaštvu, ili se čak upinjalo dokazati kako su sudjelovali u borbama protiv partizana 6. i 7. veljače 1945. godine.

Zbog toga je komunistička *Borba* već 8. veljače 1945. pokušala opravdati zločin donoseći na naslovnoj stranici članak pod naslovom “Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama”. Međutim, unatoč teškim političkim diskvalifikacijama fratara, ni u tom tekstu, pa ni idućih dana, nigdje se ne tvrdi da su sudjelovali u borbama.¹¹¹ Poslije su brojni svjedoci potvrdili da sami fratri nisu sudjelovali u bici za Široki Brijeg: fra Oton Knezović,¹¹² fra Rajko Radišić,¹¹³ fra Anđeo Herceg,¹¹⁴ fra Marijan Zubac,¹¹⁵ fra Alojzije Sesar,¹¹⁶ fra Marko Dragičević,¹¹⁷ fra Dobroslav

¹¹⁰ *Široki Brijeg*, Metković 1971., 7.-8. Prema Knezoviću, uništena je knjižnica imala 100 000 svezaka (O. KNEZOVIĆ, *Široki Brijeg i druge pripovijesti*, 107.-108.).

¹¹¹ I. MLIVONČIĆ, “Istina o mučenicima”, (1), *SD*, 10. travnja 1995., 12.

¹¹² O. KNEZOVIĆ, *Široki Brijeg i druge pripovijesti*, 109.-110. i dr.

¹¹³ Izjava od 3. rujna 1971. u posjedu I. Mužića.

¹¹⁴ Izjava od 5. rujna 1971. u posjedu I. Mužića.

¹¹⁵ Izjava od 16. kolovoza 1971. u posjedu I. Mužića. Usp. I. MLIVONČIĆ, “Istina o mučenicima”, (3), *SD*, 12. travnja 1995., 14.

¹¹⁶ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 100.-101.

¹¹⁷ *Isto*, 102.-103. Fra M. Dragičević ponovio je svjedočenje i u podlistku I. MLIVONČIĆ, “Istina o mučenicima”, (1), *SD*, 10. travnja 1995., 12.

Begić,¹¹⁸ fra Rufin Šilić,¹¹⁹ fra Oton Bilić,¹²⁰ fra Vojislav Mikulić,¹²¹ fra Gaudencije Ivančić,¹²² fra Filip Sivrić¹²³ i dr. U povodu pravosudne i političke afere nastale 1971. nakon objavljivanja brošure *Široki Brijeg*, stotinjak je franjevaca potpisalo zajedničku izjavu kojom podupiru tvrdnju da su pobijeni franjevci bili nedužne žrtve.¹²⁴ Na raspravi u spisu Kr-41/71, održanoj 12. kolovoza 1971. pred Okružnim sudom u Splitu, Mužić je na tu i druge relevantne okolnosti ponudio opsežnu dokumentaciju i saslušanje većeg broja svjedoka, svjetovnjaka i svećenika. Sud je dokazne prijedloge, dakako – odbio. Provincijalni vikar dr. fra Bonicije Rupčić potvrdio je 14. kolovoza 1971. da su izjave o okolnostima stradanja franjevaca dne 31. listopada 1945. dali fra Božidar Martinac, fra Ante Brkić i još neke osobe, ali ih je Ozna (Odjeljenje zaštite naroda) zaplijenila iste godine.¹²⁵

No komunistička je propaganda željela stvoriti drugačiju sliku i opravdati zločin. Desetak dana nakon završetka borbi za Široki Brijeg, i dan nakon što je u istome tonu pisala beogradska *Politika*, partizanski će *Vjesnik* 17. veljače ustvrditi kako je i širokobriješki samostan s crkvom i gimnazijom bio pretvoren u snažno vojno uporište.¹²⁶ Taj list tvrdi da su “i fratri ustaše iz ovog franjevačkog samostana učestvovali u borbi” te da su toj borbi stradali, pa su neki pronađeni mrtvi “u fratarskim mantijama” i s oružjem: “Oni su bili puškomitraljesci i obični

¹¹⁸ A. MARIĆ, *Tragom ubijenih*, 104.-106. Fra D. Begić sličnu je izjavu dao i 13. rujna 1971. Dokument u posjedu I. Mužića. Ključne je navode ponovio i u razgovoru koji je pod naslovom “Nikada ne smijemo izdati žrtvu svojih fratara i profesora” objavljen u časopisu *Njegovim stopama*, glasilu Franjevačkoga svjetovnog reda Široki Brijeg, 3/2009., br. 7, Široki Brijeg, ožujak 2009., 36.-39.

¹¹⁹ *Mir i dobro*, 7/1971., 295.-296.

¹²⁰ Fra Oton Bilić, nedatiran (1971.) dopis Saveznom javnom tužilaštvu SFRJ, u posjedu I. Mužića.

¹²¹ A. NIKIĆ, *Lučonoše*, 656.-659.

¹²² *Isto*, 668.

¹²³ *Isto*, 672.

¹²⁴ Spis Okružnoga suda u Splitu Kr. 47/41, u posjedu I. Mužića.

¹²⁵ Dokument u posjedu I. Mužića. Priložena mu je i “Izjava” fra B. Rupčića od 13. kolovoza 1971., u kojoj se navodi da je on uzeo pismene izjave 12 ili 13 osoba koje su potvrdile da fratri nisu sudjelovali u borbama: “Prigodom premetačine u tajništvu i u arhivu Provincije od strane organa OZNE odneseni su ti zapisnici. Neke od ispitanih svjedoka kao Božidara Martinca i Antu Brkića pritvorila je OZNA u Mostaru i nastojala ih je privoljeti da opozovu što su pismeno izjavili.”

¹²⁶ I. MLIVONČIĆ, “Istina o mučenicima”, (1), *SD*, 10. travnja 1995., 12.

borci s karabinima i bombama i poginuli su u ovim borbama. Oni su bili najogorčeniji borci i davali su najžešći otpor.”¹²⁷ U naknadnome izvješčaju Štaba XXVI. udarne divizije NOVJ od 16. veljače 1945. također se ustvrdilo kako su partizanske snage 7. veljače 1945. upale u samostan “i poslije kratke borbe” zauzele ga. Takvom se formulacijom sugerira da su borbe vođene unutar samoga samostana, a zanimljivo je da izvješčaj sadrži i “kritički osvrt” u kojem se – znakovito – pokolj fratara uopće ne spominje, a kamoli kritizira.¹²⁸ Izvješčaj o zauzimanju samostana slično formulira i Štab VIII. korpusa NOVJ gotovo tri tjedna nakon bitke: 25. veljače 1945. godine.¹²⁹

Takva naknadna domišljanja dosljedno je preuzimala i jugoslavenska komunistička propaganda i ideologizirana historiografija. Ona je ujedno težila za diskreditiranjem širokobrijeških franjevaca, a kroz njih i Katoličke crkve u Hrvatskoj.¹³⁰ Tako se u zloglasnome pamfletu o “protunarodnom radu i zločinima” dijela katoličkoga svećenstva tvrdilo da je samostan bio “leglo ustaštva i prije rata”.¹³¹ Ta se potvora temeljila zapravo na jednome članku iz zagrebačkoga ustaškog *Hrvatskog naroda*, u kojem su opisana previranja u Hercegovini prije rata te preuzimanje pošte i oružničke postaje u noći od 10. na 11. travnja 1941., a navode se i imena istaknutih hrvatskih nacionalista iz razdoblja 1939.–1941., među kojima je i fra Radoslav Glavaš.¹³² Kao osobito snažan argument u svojoj propagandi komunisti su nakon rata isticali kako su na Širokome Brijegu gimnaziju pohađali i neki istaknuti ustaški dužnosnici poput A. Artukovića, Joze Dumandžića, Franje Nevistića, Ivana Muse itd.¹³³ U mržnjom nadahutoj knjizi jednoga od jugoslavenskih protukatoličkih ideologa, Viktora Novaka, pisac tvrdi da su se širokobriješki franjevci, u strahu od osвете zbog svojih tobožnjih zlodjela, kanili povući s Nijemcima, ali “kako su bili presječeni, to su morali da prime borbu,

¹²⁷ *Isto*, (2), *SD*, 11. travnja 1995., 12.

¹²⁸ ZNOR, IV/33, dok. 93, 427.-433.

¹²⁹ ZNOR, IV/33, dok. 136, 628.

¹³⁰ O načinu na koji je orkestrirana propagandna kampanja protiv Katoličke crkve, u kojoj se često koristila i tvrdnja o *ustaštvu* širokobrijeških fratara, usp. T. JONJIĆ, “Kako je stvarana negativna slika o nadbiskupu Stepincu i Crkvi”, *Kardinal Stepinac – svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće*, ZR, Zagreb 2009., 49.-103.

¹³¹ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, redigirali i izdali Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb 1946., 7.

¹³² *Hrvatski narod*, 3/1941., br. 110, Zagreb, 4. lipnja 1941., 13.

¹³³ *Dokumenti o protunarodnom radu*, 307.-308.

u kojoj su se pokazali da su jednako uporni sa oružjem u ruci, kao što su bili ustaški propagatori i misionari. Samostan, gimnazija i crkva bili su pretvoreni u jedno pravo snažno ratničko uporište, iz koga su fratri na sve strane sijali smrt.”¹³⁴ Prepisujući tvrdnje beogradske *Politike* od 16. veljače 1945., Novak tvrdi da su šestorica fratara pronađena “među poginulima na položaju kod sela Knez-Polja [Knešpolja]”, dok su drugi “nađeni među poginulima u bunkerima”. Među arhivskim dokumentima zaplijenjenima u samostanu nalazi se “i korespondencija s Pavelićem”, koja potvrđuje franjevačku suradnju s ustašama i Nijemcima.¹³⁵

I glasilo KPH pokušalo je – po običaju, bez ikakvih dokaza, pa čak i bez ikakvih pojedinosti – optužiti hercegovačke franjevce za poticanje zločina: “Pod uplivom tih ustaških izroda došlo je već 1941. godine do strahovitih krvoprolića nad srpskim narodom u Zapadnoj Bosni i u Hercegovini.”¹³⁶ A nakon što je Jugoslavenska armija zauzela Zagreb, na konferenciji Jedinствene narodnooslobodilačke fronte I. rajona grada Zagreba, Mika Špiljak se 22. svibnja 1945. okomio i na “fratre iz samostana Širokog Brijega, koji nisu dali samo ustaške propagatore, nego i najsvirepije koljače. Oni su bili organizatori pokolja u Hercegovini, organizatori tolikih ubojstava.”¹³⁷ Takve su se i slične optužbe bez dokaza pretvorile u uobičajenu poštapalicu jugoslavenske komunističke propagande.¹³⁸

Istim je stopama išla i jugoslavenska vojna publicistika u idućim desetljećima, koja je svim silama pokušavala dokazati barem to da je širokobriješki samostan faktično bio pretvoren u vojni objekt i da su se franjevci prometnuli u borce: “Glavne otporne tačke nalazile su se u duvanskoj stanici, katoličkom samostanu, u zgradi gimnazije i na Ciganskom brdu (kota 451)”,¹³⁹ ili: “Naročito je (neprijatelj, nap. T. J.) uredio za obranu otporne tačke na Ciganskom brdu, duhanskoj stanici i

¹³⁴ Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, (pretisak), Beograd 1986., 657.-658.

¹³⁵ *Isto*, 658.

¹³⁶ “Jedinstvo naroda Bosne i Hercegovine učvršćuje temelje nove Jugoslavije”, *Naprijed*, 3/1945., br. 100, 4. travnja (aprila) 1945., 5.

¹³⁷ *Vjesnik*, 5/1945., br. 28, Zagreb, 23. svibnja 1945., 2.

¹³⁸ “Hercegovački fratri bili su duhovni začetnici ustaških pokolja u Bosni i Hercegovini”, *Vjesnik*, 6/1946., br. 226, 13. siječnja 1946., 5.

¹³⁹ M. NOVOVIĆ i dr., *Prva dalmatinska proleterska NOU brigada*, 377.-379.

samostanu, konviktu i gimnaziji.”¹⁴⁰ Slijedom toga su i napadači, navodno, očekivali “snažan otpor, pogotovo otpor iz dobro utvrđenih kamenih zgrada samostana i gimnazije”, budući da su se “u dobro utvrđenom samostanu, gimnaziji i konviktu branili [...] pripadnici 3. bataljona 370. grenadirskog puka i dijelovi jedne od ustaških bojni.¹⁴¹ Štoviše, neprijatelj tijekom borbe “najubojitiju mitraljesku vatru otvara sa crkvenog zvonika.¹⁴² Ratni politički komesar IX. udarne divizije nije se zadržao samo na tome, nego je krenuo korak dalje, opisujući dramatičnim riječima tobožnje borbe unutar samog samostana u kojima su sudjelovali i partizanski borci koji su, navodno, bili upoznati s time “da se jedan broj franjevac iz tog samostana isticao u ustaškim zlodjelima.¹⁴³ Nakon što je likvidirala protutenkovski top sa zaravni ispred samostana, 1. četa 3. bataljona je “ubrzo likvidirala top i upala u samostan u kojem su pružili otpor[,] pored vojnika[,] i grupe naoružanih klerika. [...] U utvrđenim zgradama – konviktu, samostanu i gimnaziji neprijatelj je pružao snažan otpor. Njegovim vojnicima pridružila se i nekolicina mladih klerika. Komandir 1. čete 1. bataljona Ivan Jukić kasnije u sjećanju navodi da se njegovoj četi predalo 6 naoružanih klerika. Od njih petorica su bili naoružani puškomitraljezima, a šesti je izjavio da je svoj puškomitraljez odbacio u toku borbe. Žestoka bitka koja se odvijala tokom zauzimanja zgrada konvikta, samostana i gimnazije, a koje su bile uključene u neprijateljski sistem obrane, nije prošla bez ozbiljnih gubitaka na obje strane – kod napadača i kod branioca. Pored gubitaka naših jedinica i neprijatelja, poginulo je i 12 pripadnika samostana – što svećenika, što klerika.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 275.

¹⁴¹ *Isto*, 282.

¹⁴² *Isto*, 286. Pritom je piscima promaknulo da širokobriješka crkva ima dva, a ne jedan zvonik.

¹⁴³ *Isto*, 287. U kojim su to “ustaškim zlodjelima” širokobriješki franjevci sudjelovali, jugoslavenska komunistička propaganda nije uspjela nikada ustanoviti ni dokumentirati.

¹⁴⁴ *Isto*, 287. Pritom je gotovo nevjerojatno da Rako, pored niza drugih nelogičnosti i nedosljednosti u ovome dramatičnom opisu, nije primijetio da samo nekoliko redaka niže, na str. 287.-288., opširno citira brigadni list *Glas štampe*, u kojemu neimenovani izvjestitelj kao “neposredni učesnik – dopisnik brigadnog lista” ni jednom jedinom riječju ne spominje tobožnje sudjelovanje franjevac u bilo kakvim borbama!

Više je nego karakteristično da vojni izvještaji jugoslavenskih partizanskih snaga nisu sadržavali ni najmanju osudu partizanskoga pokolja. Izvještavajući o borbama za Široki Brijeg, Štab I. tenkovske brigade NOVJ 21. veljače 1945. nije ostavljao nikakve dvojbe: “Držanje boraca bilo je vrlo dobro a također i držanje rukovodilaca.”¹⁴⁵ Obavještajni oficir Štaba IX. udarne divizije NOVJ u svome izvještaju od 19. veljače 1945. nije spomenuo nikakav ispad ni zločine partizanskih snaga, ali je opširno izvijestio o neprijateljstvu dobrog dijela stanovništva i o organiziranju “škripara” (“zelenoga kadra”), što je posljedica partizanskoga napredovanja i straha od osvete.¹⁴⁶ Ni štab te postrojbe nije 22. veljače primjećivao nikakve pogreške ni propuste tijekom operacija za zauzimanje Širokoga Brijega i Mostara: “U ovim operacijama slabih jedinica nije bilo. [...] Grešaka se nije moglo zapaziti, sem što su pojedini rukovodioci sporo donosili odluke i istrčavali se ispred svojih jedinica, među kojima je bio i poneki bataljonski rukovodioc.”¹⁴⁷ Štab VIII. korpusa išao je još dalje. U izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ od 25. veljače 1945. ustvrdio je kako je “namjera neprijatelja” u mostarskoj operaciji bila sljedeća: “a) Zauzeti prostoriju Široki Brijeg – Ljubuški – Čapljina – Mostar i na ovaj način proširiti svoju teritoriju na prostoriju koja je bila politički sklona ustaškom režimu, gdje je bio ranije centar ustaških zločinaca. [...] c) Izvršiti mobilizaciju i prikazati NOVJ kao vojnički slabu i nesposobnu za odbranu oslobođenih krajeva i time politički djelovati na stanovništvo. Ovo najbolje dokazuje činjenica da je ispad iz Mostara bio organiziran od ustaša i ustaških fratara iz Širokog Brijega. Prilikom ispada zvonila su zvana[,] a po selima bacane parole ‘živila ustaška sloboda’ – ‘smrt partizanima’ – ‘živio ustaški ustanak za oslobođenje’...” Istodobno u “kritičkom osvrtu” na djelovanje snaga NOVJ u širokobriješkoj i mostarskoj operaciji nije uočio nikakvu slabost niti propust.¹⁴⁸

Jedino je Dušan Korać, politički komesar XXVI. divizije u “Izvještaju za mjesec februar i mart” upućenom “politkomesaru IV. Armije” 16. ožujka 1945. spomenuo stanovite ispade, istodobno zorno oslikavajući odnos između pučanstva i jugoslavenskih partizanskih snaga i tražeći ispriku za partizane: “Drugo pitanje koje su nametnule operacije u zapadnoj Hercegovini [...] jeste odnos boraca prema

¹⁴⁵ ZNOR, IV/33, dok. 123, 559.-568.

¹⁴⁶ AVII, NOR, k. 843, f. 6, dok. 10.

¹⁴⁷ ZNOR, IV/33, dok. 128, 575.-582.

¹⁴⁸ ZNOR, IV/33, dok. 136, 620.-653. Pojmom “ispad” označava se ofenzivna akcija poduzeta iz kakvoga utvrđenog uporišta.

narodu i njihovoj imovini. Postoji spremnost da se pojam ‘neprijateljski raspoloženo stanovništvo’ bukvalno shvati, i bez ikakvog laviranja dosledno postupi kao sa takvim. Ovo nas rukovodioce primorava da daleko opreznije prilazimo ovim pitanjima. Na Širokom Brijegu bilo je više i grubljih ispada i njima se moglo progledati kroz prste s obzirom na stvarno raspoloženje naroda, ali je ovo utoliko više otežalo sprečavanje ovakvih pojava u samom Mostaru, gde je situacija bila drugačija.”¹⁴⁹ A “Opštinsko (*sic!*) povjereništvo K. P. J. za Kočerin”, isključivo Hrvatima nastanjeno selo nekoliko kilometara zapadnije od Širokoga Brijega, u svome je – zbog slabe pismenosti jedva razumljivu – izvještaju “Sreskom (*sic!*) komitetu Kom. Part. Jug. Mostar” od 21. svibnja 1945. ocjenjivalo da je “ogroman dio naroda ove opštine” i dalje neprijateljski raspoložen i nalazi se na strani “banada” (*bandi*, tj. križara, *škripara*). Kočerinski komunisti dalje priznaju kako su upravo oni “pod kamuflažom neprijatelja /ustaško-četničkih bandi/” likvidirali “fratere” u Kočerinu zbog njihova “reakcionerskog stava”, ali: “Narod povodom ubijstva ovih fratora, po svim uvidjanjima, stoji u suprotnom mišljenju naše propagande.”¹⁵⁰

Zaključak

Da je zločin na Širokome Brijegu imao i ideološku i nacional-nopolitičku dimenziju, bilo je jasno od prvoga trenutka. U svome razmjerno poznatom članku “Krvavi ples komunista na Širokom Brijegu”, objavljenom krajem travnja 1945. u zagrebačkim *Novinama*, fra Radoslav Glavaš, gojenac širokobriješkoga samostana i dužnosnik NDH, istaknuo je kako su jugoslavenski komunistički partizani poubijali širokobriješke franjevce zbog toga što su oni – iako su kao pojedinci bili posve nepolitičke osobe, pa ih ni komunistička propaganda prije nije napadala – stajali na braniku katoličke vjere i hrvatske domovine te su bili predstavnici zapadnoeuropske uljudbe i kulture. Pokolj na Širokome Brijegu, ocjenjuje Glavaš, najjasnija je moguća poruka i domaćoj i inozemnoj javnosti da “stvaranje i održavanje ‘jugoslavenskog’ fantoma” nije moguće: “Poklane nevine žrtve potvrđuju nemogućnost zamišljenih

¹⁴⁹ AVII, NOR, k. 315, f. 1, dok. 1.

¹⁵⁰ “Izvještaj sa sastanka ovoga povjereništva održanog dana 21-V-1945 god. kome su prisustvovali svi članovi ovoga povjereništva, dok od strane Sreskog Kom. K. P. J. nije niko prisustvovao”, *Stopama pobijenih*, 2/2009., br. 3, Humac, srpanj-prosinac 2009., 30.-31.

osnova u pogledu podjarmljivanja hrvatskoga naroda, uklapajući ga nasilno u bilo kakvu tuđu državu.”¹⁵¹ I fra Bonifacije Barbarić stradanje franjevaca objašnjava time što su oni bili “čuvari i njegovatelji vjere, ali i čuvari i osvjestitelji hrvatskog nacionalnog bića”.¹⁵² Pritom ništa ne mijenja okolnost da je u postrojbama koje su napale Široki Brijeg nesumnjivo bio i znatan broj Hrvata nekomunista. Fra Andrija Nikić će primijetiti da su u zapovjedništvu VIII. korpusa odlučujuću ulogu imali srpski komunisti: zapovjednik je bio Petar Drapšin, a politički komesar Boško Šiljegović.¹⁵³

Za ocjenu o nacionalnopolitičkoj dimenziji zločina ilustrativna je činjenica da su izvještaji svih partizanskih postrojbi koje su sudjelovale u širokobriješkoj operaciji pisani solidnim srpskim jezikom (pa i onda kad se autorima potkrade koji ijekavski oblik!), ali je svakako najvažnija notorna činjenica da su postrojbe NOVJ, predvođene komunistima, i na Širokome Brijegu i drugdje bile bezuvjetno u funkciji obnove i učvršćenja Jugoslavije. Zbog toga je karakteristično da kasnija jugoslavenska pamfletistika, izmišljajući tobožnju krivnju franjevaca i tvrdeći da je samostan na Širokome Brijegu napadnut “kao utvrđeno neprijateljsko uporište”, a ne kao “objekt vjerske ustanove” (*sic!*), slijedom čega su bespredmetna “kontraverzna (*sic!*) mišljenja i nagađanja” što su ih “naročito koristile razne reakcionarne grupe u propagandi protiv Titove Jugoslavije, koje su se u toku rata istakle u suradnji s okupatorom”, svoje prividno žaljenje zbog pokolja izrazi na vrlo specifičan način, riječima jednog od političkih komesara iz same operacije: “Kasnije se konstatiralo da je među poginulim franjevcima bilo nekoliko svećenika koji se nisu slagali s ustašama, a u svom političkom opredjeljenju slijedili su liniju bosansko-hercegovačkih franjevaca fra Grge Martića i fra Ilije (*sic!*) Frane Jukića, te kasnije i svog starog biskupa fra Alojza Mišića. Za njih se govorilo da slijede južnoslavensku ideju koja je bila bliska ideji NOP-a – bratstva i jedinstva.”¹⁵⁴ Kao da je komesar htio kazati: samo nad lješinama takvih, možda, treba žaliti.

¹⁵¹ Andrija Radoslav GLAVAŠ, *Hrvatska književnost i duhovnost*, izabrao i priredio Branimir Donat, Zagreb 1995., 5.-8. Članak je prenesen i u *Stopama pobijenih*, 2/2009., Humac, siječanj-lipanj 2009., 41.-42. Opš. o Glavašu vidi u R. JOLIĆ, “Fra Radoslav Glavaš (1909.–1945.)”, *Hercegovina franciscana*, 4/2008., br. 4, 191.-242.

¹⁵² A. NIKIĆ, *Lučonoše*, 680. Isto mišljenje dijeli i I. MLIVONČIĆ, “Istina o mučenicima”, (1), *SD*, 10. travnja 1995., 12.

¹⁵³ A. NIKIĆ, *Lučonoše*, 651.

¹⁵⁴ M. RAKO, S. DRUŽIJANIĆ, *Jedanaesta dalmatinska udarna (biokovska) brigada*, 287.

MASSACRE OF THE FRANCISCANS OF ŠIROKI BRIJEG IN THE CONTEXT OF ESTABLISHMENT OF YUGOSLAV COMMUNIST RULE

Tomislav JONJIĆ
Zagreb
Republic of Croatia

The persecution of Croatian Catholic priests and monks during the Second World War and afterward was an integral component of the communist ideological system. But under Croatian circumstances, this communist hostility to religion and the Catholic Church had an additional, national-political dimension. After largely freeing themselves from idealistic South Slav and Yugoslav illusions, Catholic priests, monks and laypersons, due to complex historical circumstances and a lack of other educational and organizational structures, practically took on a major national task. This resulted in brutal reprisals by Yugoslav and communist forces: during the war and immediately afterward over six hundred priests and monks were killed. Most of them were killed by Yugoslav Partisans without any manner of trial. The massacre of thirty members of the Franciscan community in Široki Brijeg in February 1945 was the largest massacre of clerical officials in Croatia and Bosnia-Herzegovina during the war. Despite numerous attempts to use destruction of evidence, the seizure of witness testimonies and media manipulation, as well as bans on any publications and any mention of the victims to portray this crime as a legitimate and legal component of military operations, this attempt at propaganda did not succeed: the crime at Široki Brijeg was too massive and too brutal to be suppressed.

Key words: Široki Brijeg, Herzegovina, Independent State of Croatia, Yugoslavia, communist ideology, partisan crimes.

HUM I HERCEGOVINA KROZ POVIJEST

Zbornik radova

Knjiga II.

Zagreb, 2011.

Biblioteka hrvatska povjesnica – Posebna izdanja – Zbornici radova

Nakladnik:

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, Zagreb

Za nakladnika:

dr. sc. Jasna Turkalj

Uredništvo:

dr. sc. Jure Krišto, dr. sc. Zlatko Matijević, dr. sc. Jasna Turkalj

Glavni urednik:

dr. sc. Ivica Lučić

Recenzenti:

akademik Franjo Šanjek, prof. dr. Ivo Banac, dr. sc. Vladimir Geiger,
dr. sc. Zdravka Jelaska Marijan, dr. sc. Zdenko Radelić, dr. sc. Gordan Ravančić,
dr. sc. Robert Skenderović, dr. sc. Vlasta Švoger

Lektura:

Gordana Malnar, mr. sc. Mirela Omerović

Obrada slikovnih priloga:

dr. sc. Mario Jareb

Prijevod sažetaka na engleski:

Edward Bosnar

Likovno rješenje naslovnice:

Marin Musa / SHIFT kreativna agencija, Mostar

Na naslovnici:

Pucal bunara s grbom Hranića Kosača
(Lapidarij Društva prijatelja dubrovačke starine, Dubrovnik)

Prijelom i tisak:

TISKARA ZELINA d.d., Sv. Ivan Zelina

Naklada:

500

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice pod brojem 789157

ISBN 978-953-6324-97-5 (cjelina)

ISBN 978-953-6324-97-2 (knjiga I.)

ISBN 978-953-6324-98-9 (knjiga II.)

Nijedan dio ovoga zbornika radova ne smije se umnožavati, fotokopirati niti na bilo koji način reproducirati bez pisanog dopuštenja nakladnika.

Nakladnik i uredništvo Zbornika ne odgovaraju za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilogima.

HUM I HERCEGOVINA KROZ POVIJEST

**ZBORNİK RADOVA
S MEĐUNARODNOGA ZNANSTVENOG SKUPA
održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.**

Knjiga II.

Uredio

Ivica LUČIĆ



Hrvatski institut za povijest
Zagreb, 2011.